

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek drives af foreningen Danske Slægtsforskere. Det er et privat special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Støt Slægtsforskernes Bibliotek – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug. Videre publicering og distribution uden for husstanden er ulovlig.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD:

Peter Kr. Iversen:

I hundredåret for herredsrådernes oprettelse i Åbenrå
og Sønderborg amter 21. 5. 1861

Viggo Bancke:

Grænsesognenes forsamlingshus »Frej« i Tyrstrup

Johan Meyer:

Klaus Præst fra Bov

Hans Adolph Brorsons visitatsindberetninger

Degne, skoleholdere og lærere i Notmark sogn

Olav Christensen:

Haderslev bys ældste gadenavne

Glimt fra svundne tider

Sønderjysk månedsskrifts ekspedition:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder

Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev

Overlærer Chr. Stenz' adresse er: Tøndervej 173, Åbenrå

NUMMER 6 · 1. JUNI 1961 · 37. ÅRGANG

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største dagblad

A. Nielsen & Co. A/S

Nykøbing Falster

A-S Faxe Kalkbrud

Frederiksholms Kanal 16

Telefon Central 9123

Jordbrugskalk

97% kulsur kalk i varen, som den leveres, ca. 100% passerer 1 mm sigte

Lolland-Falsters Folketidende

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Graasten Andelsslagteri

Aktieselskabet
Varde Bank

Filialer og kontorer
over hele Sydvestjylland

Bogtryk

Bogbind

Th. Laursens Bogtrykkeri
Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

Støt

vore

annoncører

MAMMEN *specialsåmaskiner*
VILMO *kunstgødningsspredere*
GYRO og EXTI *kværne*
GYRO *kuledækkere*
GYRO *frontlessere*
GYRO *roeoptagere*
GYRO *centrifugalspredere*
●
GYRO *kaffemøller*

A-S GYRO . SKIVE

Telefon 1500

I hundredåret for herredsrådernes oprettelse i Åbenrå og Sønderborg amter 21. 5. 1861

(Foredrag i regionalradioen den 22/5 1961)

Af Peter Kr. Iversen

I Sønderjylland går spirerne til et kommunalt selvstyre langt tilbage i tiden. Alt efter sognenes størrelse havde man her tolv-, ti-, otte- eller seksmænd. Disse sognemænd, som vi for nemheds skyld kan kalde dem, forestod sammen med præsten og kirkejuraterne kirke-, skole- og fattigvæsenet og havde en ikke ringe indflydelse på det, vi i dag vil kalde kommunale anliggender. De valgtes for 3–6 år ad gangen af og blandt gårdmændene.

Også på et højere plan var der til en vis grad tale om et kommunalt selvstyre – i hvert fald i de gottorpske amter (Tønder, Åbenrå og Løgumkloster) samt i Sønderborg og Nordborg amter. I Tønder amt kan man langt tilbage spore en art herredsråd, der befattede sig med skatteligning, militære udskrivninger som ægter og naturalleverancer og sidst, men ikke mindst føringen af herredsregnskabet. Hvert sogn var repræsenteret med 1–2 fuldmægtige i disse råd. I Åbenrå og Løgumkloster amter kendtes noget lignende, her kaldtes de befuldmægtigede blot amtsfuldmægtige, men havde stort set de samme beføjelser som herredsfuldmægtigene i Tønder amt. Der var for disse amts- og herredsfuldmægtiges vedkommende ikke tale om noget egentligt valg, men de blev udnævnt af herredsfoged eller amtmand blandt to eller flere gårdmænd, der var indstillet af de øvrige gårdmænd i et sogn.

Man kan vist roligt sige, at den besiddende klasse, gårdmandsklassen, i Sønderjylland havde en ikke ringe, hævdunden indflydelse på de kommunale anliggender, og behovet for gennemførelsen af en mere moderne kommunal selvstyreordning var derfor ikke så stor henede som tilfældet var i kongeriget i 1830'erne og 1840'erne.

I det kongelige Haderslev amt synes man ikke på samme måde at have haft herreds- eller amtsfuldmægtige. Behovet for et amtskommunalt råd var derfor også større her end i det øvrige Nordslesvig og hertil kom et

Amtmand Heltzen

nationalpolitisk moment. Her var man fra regeringens side sikker på, at den besiddende, stemmeberettigede klasse ville vælge loyale repræsentanter til et amtskommunalt råd, medens man vel næppe har følt samme sikkerhed overfor de sydligere amter, hvor storbønderne i større udstrækning havde sluttet op om de slesvig-holstenske bannere. Derfor fik Haderslev amt som det første af de sønderjyske amter et amtsråd i 1858, medens det ikke lykkedes for amtmanden, v. Stockfleth, at få gennemført sogneråd efter kongerigsk mønster.

I Åbenrå, Sønderborg og Nordborg amter sad på den tid den meget myndige amtmand Heltzen. Han var lige som sin kollega i Haderslev interesseret i at få indført amtsråd, han ville jo derved få mere samling på sit meget opdeltede embedsområde. Tillige slog han et slag for indførelse af sogneforstanderskaber efter kongerigsk mønster. Hans bestræbelser herfor mislykkedes dog. Der var fra befolkningens side stærk modstand mod planerne om indførelse af sogneforstanderskaber og amtsråd; fra Als f. eks. anføres, at det kommunale selvstyre ville indskrænkes herved, og i Åbenrå amt var der visse økonomiske modsætninger mellem det »gamle« Åbenrå amt og det i 1851 fra Tønder amt indlemmede Lundtoft herred. Amtmand Heltzen måtte derfor opgive sin plan om oprettelse af sogne-

forstanderskaber og amtsråd, og han måtte affinde sig med, at der i stedet indførtes 6 herredsråd for hans embedsdistrikt, nemlig et råd for Rise og Sdr. Rangstrup herreder, et for Lundtoft herred, et for Nybøl herred, et for Augustenborg og Sønder herreder, et for Nørre og Egen herreder på Als og et for de ærøske landdistrikter. Regulativet for disse herredsråd approberedes af det slesvigske ministerium d. 21. maj 1861.

Til disse 6 herredsråd valgtes ved offentligt og mundtlig valg inden for hvert sogn et medlem af de jordbesiddere, der havde en ejendom af 300 rdlr.s skatteværdi inden for sognet, hvilket vil sige, at kun større gårdmænd havde valgret. De store sogne Løjt, Broager og Lysabild valgte dog hver to medlemmer. De helt store landejendomsbesiddere, der havde over 250 skattetønder inden for herredet, valgtes herudover et medlem til herredsrådet. Der var altså ingenlunde tale om lige og almindelig valgret. Det var de større jordbesiddere, der valgte medlemmerne af herredsrådene og var valgbare dertil, og flere steder betød nyordningen en indskrænkning af den kreds, som hidtil havde været med til at vælge de gamle herredsråd. Vel på grund af lokal modstand forblev valgretten i Åbenrå amt dog, som den havde været hidindtil. Formanden for herredsrådet skulle udnævnes af amtmanden, og det blev som regel en herredsfoged. Amtmanden var dog berettiget til selv at indtage formandssædet, når han måtte ønske det.

Herredsrådene skulle normalt afholde fire møder om året, og på disse møder skulle der forhandles om de herredskommunale budgetter og regnskaber, om skatters og afgifters fordeling, om vejvæsen, om offentlige bygninger, om støtte til almennyttige foranstaltninger, husflidens og industriens fremme, ekstraordinære understøttelser til sociale formål o. s. v. Men i meget galdt, at herredsrådene kun var rådgivende. Deres beslutninger skulle i regelen godkendes af amtmanden eller en højere myndighed.

På baggrund af, at amtmand Heltzen i sit oprindelige forslag stærkt var gået ind for oprettelsen af amtsråd og sogneforstanderskaber, ser det lidt mærkeligt ud, at bladet Dannevirke i en række artikler angreb ham voldsomt og uden større kendskab til forholdene i Åbenrå, Sønderborg og Nordborg amter for at have hindret oprettelsen af et fælles amtsråd. De lokale blade, Freja i Åbenrå og Den danske Slesviger i Sønderborg, var bedre underrettet og tog da også amtmand Heltzen i forsvar.

Efter den uheldige krig i 1864 og den senere indlemmelse i Preussen fulgte snart den nye kredsordning med kredsvalg og kredsudvalg, et for Sønderborg og et for Åbenrå amt. Dermed var de amtskommunale enheder skabt, som vi har i dag inden for Åbenrå-Sønderborg amt.

KILDER:

Åbenrå amtsarkiv: Journalsager 1863 XIV nr. 26. Slesv. min. arkiv: Forestillingsprotokol 1861. Kronologisk Samling 1861. Sønderjysk Månedsskrift 1958.

Grænsesognenes forsamlingshus »Frej« i Tyrstrup

To retssager fra 1899 og 1900

Af Viggo Bancke

Forsamlingsgården »Frej«s historie er udførlig beskrevet af Hans Krogh i Tyrstrup-Bogen, men følgende retssager fra 1899 og 1900 er ikke medtaget. Disse giver os et godt billede af det spændte forhold mellem »DANSK« og »TYSK« i disse år, viser os den danske befolknings seje udholdenhed og retsfølelse, og tillige hvorledes de tyske myndigheder ved deres spidsfindigheder og til dels ved retslige overgreb søgte at hemme alt dansk kulturarbejde.

Først en kort orientering om »Frej«s juridiske forhold. De preussiske myndigheder forsøgte i halvfemserne ved forskellige trusler – om at nægte bevilling, at fastsætte tidligere lukketid – at forhindre hotel- og kroværetterne i at overlade deres lokaler til danske møder, særlig danske vælgermøder. Følgen var bygningen af forsamlingshuse i vor landsdel. Inden for grænsesognene Tyrstrup, Frørup, Stepping og Aller med tilslutning fra Fjelstrup, Hjerndrup og en del af Bjerning sogn, blev man enige om at bygge »Frej«.

Der blev dannet et interessentselskab på 12 senere 11 mand under navnet »Frem«. Dette løbte af en læge af hjemmetysk familie, dr. Jakobsen, Tyrstrup, et grundstykke i Tyrstrup Øst og overdrog en byggesum til et nyt selskab »Frej«, der bestod af 100 medlemmer, der lod opføre forsamlingsgården »Frej« i året 1897. Sidstnævnte selskab forpagtede komplekset »Frej« til »Selskabelig forening for Tyrstrup og omliggende sogne«. »Sparekassen for Christiansfeld og omegn« stillede den nødvendige kapital til rådighed. Peter Skovlund var antaget som vært og skulle føre forretningen på foreningens vegne.

Den ene »retssag« handler i henhold til en afskrift af retsforhandlingen om følgende:

Den 16. dec. 1898 afholdes der i foreningshuset »Frej« i Tyrstrup en forsamling af andelsselskabet »Frej«, som den anklagede gårdejer Chr. Finnemann ledede. En anmeldelse af forsamlingen er ikke sket. Den anklagede bliver derfor »zur Last gelegt« at have forset sig mod § 1 og § 12 af loven for forenings- og forsamlingsret af 11. marts 1850.

Til sit forsvar anfører den anklagede, at han ikke mente sig forpligtet til anmeldelsen, da andelsselskabets forsamling ikke beskæftigede sig med offentlige anliggender.

Men det er »gerichtsnotorisch«, at andelsselskabet, der vel nok blev stiftet til økonomiske formål, dog særlig understøtter den danske agitation og medvirker til udbredelsen af danskheden i modsætning til tyskheden. Dette fremgår af den tendens, at selskabet har udlejet foreningshuset til »Den selskabelige forening for Tyrstrup og omliggende sogne«, en forening, som efter »Kammergerichts« kendelse af 25. april 1888 tjener politiske formål.

Desuden er andelsselskabets medlemmer omtrent alle medlemmer af for nævnte selskabelige forening.

Og endelig er formanden for andelsselskabet bekendt som dansksindet mand, der modarbejder tysk sindelag og tysk væsen i ord og gerning.

Efter disse notoriske kendsgerninger har retten ingen betænkelighed ved at erklære som bevist:

at på den forsamling, som fandt sted den 16. dec., er offentlige anliggender blevet nævnt eller forhandlet.

Ved ansættelsen af straffens størrelse har retten taget i betragtning, at den anklagede og de øvrige deltagere i forsamlingen, er folk, som, »beharrlich« forsøger at omgå myndighedernes forskrifter, for i det skjulte at udøve deres »verhetzende« agitation; den anser derfor en pengebøde på 30,- mark evt. 3 dages hæfte for passende.

Det højtidelige rets-dokument indledes med: »Im Namen des Königs«.

Retsforhandlingen har fundet sted ved den kongelige domsmandsret (Schöffengericht) i Haderslev med assessor dr. Kryger som formand, lærer em. Lund og skomagermester Plötz som domsmænd og borgmester dr. Køster som offentlig anklager den 23. februar 1899.

Den anden retssag fik følgende forløb i henhold til retsakterne:

Den 27. dec. 1898 afholder andelsselskabet »Frem«s 14 medlemmer samt et større antal personer, indbudte af selskabets bestyrelse, som består af gårdejerne Christ. Finnemann, Torning, Iver Lassen Hansen, Anderupgård, og Hans Dall, Tyrstrup, et møde på »Frej«. Sidstnævnte var ikke til stede ved mødet og derfor ikke anklaget.

Denne forsamling var ikke, som loven kræver det, 24 timer før afholdelsen anmeldt til den stedlige politimyndighed, og blev derfor af gendarm Hillemann opløst. Den kongelige anklagemyndighed rejser nu sag mod følgende ejere af grundstykket »Frem«:

De ovennævnte to bestyrelsesmedlemmer,
gårdejer Peter Peter Jespersen Fink, Stubbum,
gårdejer Hans Juhl, Mengsgård,
gårdejer Rasmus Rasmussen, Knud,
gårdejer Simon From, Bygvrå,

gårdejer Niels Bramsen, Fjelstrup,
gårdejer Johannes Bramsen, Fjelstrup,
redaktør Axel Sabroe, Haderslev,
gårdejer Jens P. Sørensen, Vestergård,
gårdejer Jakob J. Juhl, Hjerndrup,
gårdejer Jens Rasmussen, Høirup,
gårdejer Andreas Andersen, Frørup,
gårdejer Thomas Sørensen, Tyrstrup.

Disse anklages for overtrædelse af samme lov, som nævnt under den første retssag.

Værten »økonomen« P. J. Skovlund anklages for følgende: Da selskabet blev opløst af gendarmen, gik en del af de mødte over i en nabobygning »Nord«, som tilhører samme andelsselskab, og her serverede Skovlund »mad og drikkevarer« for dem. Derved overtrådte han en paragraf i næringsloven.

Sagen blev behandlet af domsmandsretten i Haderslev den 18. maj 1899 med »Gerichtsassessor« dr. Kryger som formand. Doms mænd var købmand A. Paulsen og gårdejer Thomsen, offentlig anklager var borgmester dr. Køster.

De 14 anklagede påstår ikke at være pligtige til at anmelde forsamlingen, da det af dem dannede andelsselskab kun har økonomiske formål, og derfor kunne forsamlingen ikke have villet beskæftige sig med offentlige anliggender, men i henhold til de virkelige forhold, kan retten ikke anerkende dette argument (Schutzzeiwand).

Det er tværtimod retsnotorisk, at de anklagede Finnemann og Hansen er mennesker, som gentagne gange har udmærket sig ved deres danske sindelag og som ledere af den danske agitation.

Endelig har retten kendskab til, at foreningshuset »Frej« er arnested for det danske, antityske sindelag, hvor partiførerne ophidser grænsebefolkningen imod det tyske væsen. Disse kendsgerninger har ført retten til den overbevisning, at det angivne økonomiske formål er et påskud, bag hvilken de politiske bestræbelser skjuler sig, og at denne forsamling såvel som de to nævnte foreninger beskæftiger sig med offentlige anliggender.

Som ledere af forsamlingen må anses de to bestyrelsesmedlemmer, der bærer ansvaret for ikke-anmeldelsen og derved overtrædelsen af foreningsloven, men da overtrædelsen ikke er særlig stor, anses en pengebøde på 15 mark som tilstrækkelig.

Da de øvrige anklagede kun har været til stede som deltagere, var de ikke pligtige til anmeldelsen. De vil derfor være at frifinde.

Hvad angår den handling, som tillægges den anklagede Skovlund, har den mundlige afhøring kun vist, at han har leveret »mad og drikkevarer«

til et nabohus, som ikke står i nogen forbindelse med den anklagedes gæstgiveri, og han må derfor være berettiget til denne levering. Det kunne altså ikke bevises, at han har drevet »Gast- og Schankwirtschaft«, og han vil derfor være at frifinde, enten han har modtaget betaling eller ikke. Advokat Dæhnhardt, Haderslev, har ført sagen for de anklagede.

De to anklagede Finnemann og Hansen appellerer, og sagen kommer den 18. sept. 1899 for 2. strafkammer ved den kongelige landsret i Flensborg.

Mødet den 27. dec. 1898 gennemgås igen i alle enkeltheder, men der tilføjes enkelte beskyldninger for at bevise, at møderne i »Frej« befatter sig med »offentlige anliggender«. Her er et par eksempler: Foreningens formål er at fremme dansk sprog og danske sympatier, at holde mindet om den tidligere forbindelse med Danmark vedlige og om muligt udbyde modsætningen til de tysksindede nordslesvigere, for derved at forberede en eventuel genforening med Danmark. De to foreninger »Frem« og »Frej« har samme formål som »Skole- og sprogforeningen«.

Appellen forkastes.

Dog, de anklagede appellerer til »kammerretten« i Berlin. Finnemann og Hansen har, som nogle vedlagte breve viser, antaget advokat dr. jur. L. Aye, Flensborg, som deres sagfører.

Sagen kommer den 11. dec. 1899 for den kongelige kammerret i Berlin, der kommer til følgende resultat: De anklagedes appel er til dels begrundet, fordi det er forkert, når underrettsdommeren antager, at hver forsamling, der holdes af en forening, som har indvirkning på offentlige anliggender til formål, skal anmeldes. I henhold til to forudgående domme, som der henvises til, skal forsamlinger af ren selskabelig eller økonomisk natur ikke anmeldes.

Appeldommen (fra Flensborg) vil derfor være at ophæve, og i henhold til strafferetsordningen tilbagevises den til forinstansen for at undersøge, til hvilket formål forsamlingen den 27. dec. 1898 var indkaldt.

Den kongelige landsret i Flensborg må efter revisionsdommen i Berlin foretage en ny »Hauptverhandlung«. På ni lange aktsider rulles nu sagen op igen, og efter rettens mening føres beviset for at man ville have drøftet offentlige anliggender, trods det at forsamlingen ikke fandt sted, fordi gendarmen opløste den. Grunde: Lederne Finnemann og Hansen og alle medlemmer af »Frem« og »Frej« er dansksindede – kun dansksindede deltager – der synges kun danske sange af den »blå sangbog« – ingen tysksindet borger deltager – målet er at fremme dansk sindelag i modsætning til tysk – alt sammen for at muliggøre en genforening med Danmark.

En agitation til fremme for dansk sindelag i Nordslesvig er et offentligt anliggende. Derfor er lederne at dømme efter foreningsloven af 11. maj 1850.

En lille tragi-komisk episode meddeles i denne retssag: Da den den 27. dec. 1898 opløste forsamling efter anmeldelse til politiet finder sted nogle dage senere, »bliver kønnene på foranstaltning af den overvågende gen-darm Hillemann skilt, så der ikke kunne blive nogen dans.«

De to anklagede appellerer deres dom fra den 5. febr. 1900 til den kongelige kammerret i Berlin, som optager sagen til behandling den 2. april 1900 og kommer til følgende resultat: De anklagedes revision af landsretsdommen forkastes, og de anklagede skal bære omkostningerne, eftersom appelretten (Flensborg) har konstateret, at foreningen »Frem« er en forening, som har til hensigt at indvirke på offentlige anliggender.

Appelretten har endvidere konstateret, at ved forsamlingen den 27. dec. 1898 ville offentlige anliggender være blevet behandlet.

De anklagede Finnemann og Hansen vil derfor være at dømme efter foreningsloven af 11. marts 1850.

Her slutter akterne om sagen, og det må antages, at den hermed var afsluttet.

Klaus Præst fra Bov

Af Johan Meyer, Frøslev

Klaus Klausen eller Klaus Præst fra Bov var en mand, der i udlændighedstiden på sin egen måde kunne sige tyskerne sandheden. Han boede i en ejendom på Bovmark, var en lille, mager mand med et stort overskæg og led i mange år af gigt, men han var stærk. Han var murerarbejdsmand, håndlanger, og har slæbt utallige mursten og kalk på sine skuldre op på bygningerne. Han ville gerne have »en lille sort« og var ofte beruset. Så drillede han tyskerne.

I 1908 arbejdede han hos Joh. Clausen i Frøslev ved opførelsen af Jørgen Matthiesens stald. Vi havde da en regnperiode, så de ikke kunne arbejde. En dag kom han ind hos mig i smedien, hvor der netop stod tre tyske gårdmænd, og han sagde til dem: »He I no ken te så'n væ i e danskeres tid, å ven I no gi mæ æ ha'n o, te I vil væ goe danskere, så skal æ sol nok sken igen.« De lo lidt ad ham, og en af dem sendte ham op til sin hustru, så han kunne få en punch.

Samme sommer kom han gående mod Padborg, da han mødte en vogn med en sortsmudsket italiener med hustru og unger. De lavede solde, flikkede kedler og klinkede potter. Der var et solsejl spændt over hele vog-

nen, og den blev trukket af en mager hest. De boede i vognen og var altid på vandring. Uden for sin villa (nu Jesper Bossens) stod fhv. gårdejer Jens Clausen, Bov, og så efter vognen, da Klaus kom og stillede sig hen ved Jens og sagde: »Der kan du se dine nye landsmænd, musefældefolk og kæltringer.« Jens var nemlig gået over til tyskerne.

Han meldte så Klaus til amtsforstander Clausen i Bov, som lod Klaus stævne og sagde til ham, at sådan noget måtte han ikke sige, men Klaus svarede: »Ja, det sejæ æ jo nok, jen må aller sej æ sand.« Clausen dømte ham så til at hente liget af en mand, der havde hængt sig i Klusris skov. Da Klaus havde betænkt sig lidt, sagde han ja, men han ville have en sæk og 2 flasker brændevin, og det fik han. Så ordnede han det med en trillebør og kastede liget over kirkegårdsmuren. Selvmordere måtte jo ikke komme gennem lågen dengang.

I 1912 var Klaus håndlanger hos Chr. Clausen, da han byggede Joh. Clausens stald i Frøslev (nu Søren Lindings). Der regerede konen Marie Madsen, og hun kontrollerede altid håndværkerne, om de også bestilte noget. En dag ser han, at hun kommer listende langs muren, mens han slæber cement op på loftet. Da han kommer op af stigen, siger han højt til sven- den: »Æ ka da it veæ, om æ kvind it snart kommæ å seæ, om vi bestillæ nauæ«. Han vidste godt, at hun stod på den anden side muren, og hun forsvandt skyndsomst. Jeg selv stod altimens i stalden og morede mig.

I 1927 kom mange fra Flensborg og tiggede korn og mælk. En dag mødte han en kone, der på tysk spurgte ham, om hun kunne få lidt mælk på den gård. Klaus så stærkt på hende og sagde: »Æ do tysk, så skal do årelades, så den sidste bloddråbe æ uæ af dæ.« Den stakkelse kone løb skrigende væk fra ham, mens Klaus lo.

Genforeningen var en herlig tid for Klaus. En dag kom han ind til mig i smedien og sagde: »No blywæ vi snart dansk, å den dau vil æ vask min fødder i tysk fusel (en slags rom), og drik en punch med akvavit i, så stoæ, te dæ kan svøm en gås i en.« Da afstemningsresultatet blev oplæst om aftenen den 10. februar i Bov kro med et dansk flertal, brølede Klaus nede fra salen: »Gå a æ vej Christian Rossen, essen gæ de eel i dæ, få Hardings skæg de brænder no af galhed.« Hardinge fra den Internationale Kommission var rødskægget.

Ved kong Christian X's kørsel gennem Bov by den 14. juli 1920 trådte Klaus ud foran bilen i rene overalls og med blankpudsede træsko, og bilen måtte standse. Han hyldede da kongen på vers, som han selv havde forfattet. Her er ordlyden:

*Som barn jeg lærte af min fader
at elske kongen og mit land,
og aldrig Danmark at forlade,
i nødens stund at stå som mand*

og sine ord, jeg aldrig glemmer.
En fremmed drot jeg elske kan.
Jeg ved, i Danmark har jeg hjemme,
min konge er kong Christian.

Kongen gav ham en tikrone. Klaus har også udgivet et lille hæfte og skrevet en del på sønderjysk. Jeg synes, han hører med til vort grænsesogns skikkelser i udlændighedstiden. Han var værst ved sig selv, når han turede rundt, men godmodig og dansk, det var han.

Hans Adolph Brorsons visitatsindberetninger

(fortsat fra side 84)

Gram herred

Gram.

1742 12/4: Provst *Peder Kraglund*, Fol 1703–29, Gram 1729–51, en vel-sindet og flittig lærer, prædikede smukt. Ungdommen var vel undervist og meget »munter« (livlig) til at svare. Menigheden var også »bevægelig« (grebet).

1748 19/11: Ungdommen svarede meget vel, og menigheden var meget agtsom og bevægelig.

1753 10/6, 1. pinsedag: Sgpr. *Anders Thorup*, 1751–80, prædikede. Der var ingen klager over ham og kapellan *Hans Schack Kraglund* (efter 1757 sgpr. på Sjælland), som er både habil og villig til at assistere i embedet. Skoleholderen i Gram by blev berømmet for sin flid, ligesom også børnene svarede skikkeligt.

1757 1/6, 3. pinsedag: I sgpr. sted prædikede studiosus *Fogtman* opbyggeligt. Degn *Peper* er en habil og redelig mand. Skoleholderen i Gram *Peter Marcussen* er »berømt for« (kendt som) en redelig og flittig og erfaren skolemand. Skoleholder *Jacob Hansen* i Tiset var mådelig og har lovet bedring. *Lars Andersen Fridsch*, som er svagelig, men retsindig og flittig, forestår skoleholdet i Kastруп. Ungdommen svarede vel, og menigheden var meget alvorlig i at høre ordet.

1762 1/6, 3. pinsedag: Smstds. lod sig høre for mig en studiosus *Claudi* af Østerby, som forestillede evangeliet tydeligt og opbyggeligt. Sgpr. havde ingen klager over menigheden. I Gram er der tre skoler, hvor der undervises både sommer og vinter: 1) I Gram har *Peter Marcussen* forestået skoleembedet i mange år upåklageligt og lever skikkeligt. 2) I Tiset er skoleholder *Anders Jensen* retsindig, flittig og eksemplarisk i sit embede.

3) I Kastrup holder *Lauritz Frisch* skole og har i mange år upåklageligt betjent samme embede med al mulig flid. I de andre små byer, Skjoldager, Vester Lindet, Enderupskov og Årup, holder bønderne hvert sted for deres egne penge nogle til at holde skole om vinteren. I øvrigt blev der ikke klaget over menigheden. Ungdommen svarede vel.

N u s t r u p.

1742 14/4: Sgpr. *Iver Morup*, Skrydstrup 1717–33, Nustrup 1733–58, prædikede, men jeg kunne ikke fatte meget af hans tale, fordi han råbte alt for højt, hvad han også blev erindret om. Ungdommen svarede upåklageligt og bedre, end jeg havde ventet, efterdi sgpr. ikke havde været kendt for ret alvor i sit embede, hvilket jeg håber skal blive forbedret i fremtiden. Menigheden var meget bevægelig.

1748 20/11: Sgpr. holdt katekisation over første side i Pontoppidans katekismusforklaring, og ungdommen gjorde god rede for sig.

1753 11/6, 2. pinsedag: Sgpr. er gammel og svag og trænger med tiden til en personel kapellan. Hans søn, studiosus *Iver Morup*, prædikede upåklageligt. Ungdommen svarede kun mådeligt. Ingen klager over lærerne, men jeg formanede allesammen, både lærere og tilhørere, til mere alvorlighed i deres saligheds sag.

1757 3/6: Kapellan *Peder Hegelund* (efter 1759 sgpr. i Jylland) prædikede opbyggeligt. Degn, studiosus *Hybschman* er ustraffelig. Skoleholderne *Hans Clausen* i Bæk, *Oluf Nielsen* i Gabøl og *Jens Pedersen* i Nustrup har hver for sig et godt rygte om deres gode skolehold og opførsel. Menigheden var meget bevægelig og ungdommen ulastelig.

1762 31/5, 2. pinsedag: Sgpr. *Johan Arendt Dyssel*, Nustrup 1758–64 (derefter Lolland, hvorfra han også var kommet), prædikede tydeligt og smukt. Han er flitig, alvorlig og ustraffelig i sit embede og prædiker grundigt og bevægelig. Degn *Ludvig Hübschmann* blev der ikke klaget over af menigheden. I Bæk holder *Oluf Nielsen* skole for ungdommen. Sgpr. giver ham det skudsmål, at han er meget tro og flittig både i lærdom og levned. I de øvrige byer, Nustrup, Kolsnap, Gabøl, Brundlund, Åkær og Skibelund, lejer bønderne skoleholdere om vinteren. Ungdommen svarede vel. Ingen klager over menigheden, undtagen over den forargelige leg i Bæk.*)

S k r y d s t r u p.

1742 15/4: Sgpr. *Thomas Wang*, 1734–64, derefter Nustrup 1764–86, prædikede upåklageligt. Ungdommen gjorde også nogenledes rede for sig og lovede forbedring.

*) I klage til kancelliet af 1762 28/1 oplyses, at bønderne i Bæk har deltaget i en leg, »hvori Guds ord med det hellige læreembede samt højerværdige sakramenter ved skammelig efterabelse under mange tilskuers latter er blevet vanæret og prostitueret.«

1748 21/11: Sgpr. katekiserede, og ungdommen havde siden sidst kende-
ligt forbedret sig.

1753 12/6, 3. pinsedag: Provst *Thomas Wang* havde begæret, at en hos
ham værende studiosus *Peder Hegelund* måtte prædike for mig, hvilket
skete ret skikkelig og opbyggeligt. Ungdommen svarede ulasteligt. I øv-
rigt ingen klager af lærere eller tilhørere.

1757 4/6: Provsten prædikede. I dette lille sogn er der kun én skole, som
degn *Hans Jepsen* efter provstens forsikring forestår trofast og forsvarligt.
Ungdommen svarede upåklageligt. Provsten klagede over, at menigheden
ikke var barmhjertig mod fattige og nødlidende, hvorom da skete alvorlig
og bevægelig formaning.

1762 30/5, 1. pinsedag: Provsten er en gammel, ustraffelig lærer. Degn
Hans Jepsen holder skole for hele sognet med godt renommé både for hans
information og levned. Kun klage over *Lauge Jørgensen* fra Hørlyk, som
er genstridig mod sine naboer.

Gg.

Degne, skoleholdere og lærere i Notmark sogn

(fortsat)

Helved skole

Helved hører (sammen med Frederiksgård, Katryd og Naldmose) til
Nørherred, som tidligere var kongeligt, mens den øvrige del af Notmark
sogn hørte til det hertugelige Sønderherred.

Allerede i 1689 nævnes en *Christen Christensen Skolemester* i Helved.
Han blev dette år trolovet og gift med Anna Jørgensdatter Daniels, datter
af Jørgen Danielsen, hvis fader Daniel Cruckow, var født i Notmark præ-
stegård.

1704 nævnes en *Peder Skolemester* og 1754 igen en *Christen Skolemester*,
hvis søn *Christen Christensen Skolemester* afløste ham. De var alle om-
gangslærere, d. v. s. de flyttede fra hus til hus og fik deres kost på omgang
hos bønderne. Undervisningen fulgte reskriptet af 17. 3. 1685. Christen
Skolemester giftede sig 28. 1. 1780 med Margrethe Hollænder af Katryd,
som døde allerede 7. 3. 1787. Selv døde han som aftægtsinderste i Frede-
riksgård 1. 9. 1825.

1762 havde beboerne i Helved skoledistrikt af amtmanden i Nordborg
fået lov til at bygge en skole, så vidt vides den første i sognet. En kort
overgang varetoges stillingen som skoleholder af en *Christian Moritzen* fra
Flensborg, men da denne for en forseelse idømtes en bøde på 3 rdlr. og
samtidig frakendtes retten til at undervise, ansattes *Hans Christian Søren-*

sen, født ca. 1737, død 5. 8. 1795. Beboerne klagede imidlertid over hans uduelighed og ville have Moritzen igen. I stedet for fik de i 1796 *Christen Carlsen Moldt*, født 1778 i Helved som søn af Carl Christensen Moldt og Marie Cathrine Jørgensdatter. Han giftede sig 19. 10. 1804 i Notmark med Anna Margrethe, datter af Didrich Johannsen Vogelsang. Hun var født 1778 og døde 4. 8. 1843. Moldt arvede i 1805 faderens indsiddersted med jord. Den 1. juni 1815 kl. 3 om natten udbrød der ildebrand i Helved skole. Ilden var opstået hos naboen, bolsmand Jørgen Ernst. Moldt og hans hustru samt 6 mindreårige børn, hvoraf et spædt tvillingpar reddede sig ud i det bare linned, men det meste af deres indbo gik op i luer. Moldt bad hertugen om hjælp og fik 10 rigsdaler.

I 1837 søgte han afsked med pension og 16. 4. 1844 døde han. Under krigen med England 1807–14 gjorde Moldt tjeneste i Notmark sogns kystmilitis som skriver.

Sønnen *Christen Moldt*, som i nogle år havde været medhjælper hos faderen, overtog embedet. Han var født 1. 1. 1810 og havde taget lærereksamen fra Lyngby seminarium ved Grenå 1835 som privatist. Han søgte og fik sin afsked i 1883 og døde ugift i Helved 10. 1. 1894. Da han overtog embedet i 1837, fik han i halvårlig løn: for brød og byg: 1 rd. 42 sk., i kirkeaccidentser: 7 rd. 39 sk., for 53 børn pr. barn 8 sk., ialt 8 rd. 40 sk. Af hver td. land 29 rd. 22 sk., ialt 47 rd. 47 sk. Før havde faderen fået løn i naturalier, 9 skæpper rug, 9 skæpper byg, bagte brød og frivillige gaver af børnene. Til skolen hørte 12 skæpper land. Helved skole blev nybygget 1874–75. Den næste lærer blev:

Jeppe Jensen Vestergaard, født 12. 6. 1857 i Stenderup, Toftlund sogn, død 18. 11. 1898 i Havnbjerg. Han var søn af kådner Jens Jepsen og Gjertrud Marie Møller og giftede sig 27. 7. 1882 i Lysabild med Anna Margrethe Jacobsen, datter af kromand Jacob Jacobsen i Skovby og Anna Margrethe f. Jacobsen. Han blev dimitteret fra Tønder seminariums danske afdeling 1879 og var 2. lærer i Lysabild 1879–83. Efter 3 års virke i Helved kom han til Tandselle og derfra som degn og førstelærer til Havnbjerg.

Christian Hansen Duus, født 14. 1. 1864 i Lysabildskov som søn af lærer Chr. Hansen D. og Tekla f. Ronacker, gift 26. 3. 1887 i Tønder med Ingerline Margrethe Bohsen fra St. Emmerske, datter af kådner Peter B. og Hanne Maria f. Petersen, dimitteret fra Tønder seminarium 1885. Duus begyndte som 2. lærer i Ketting og virkede 4 år i Helved, hvorefter han blev førstelærer i Guderup. Her søgte han sin afsked 1914 og døde 19. 10. 1930.

Jakob Andersen Bahr, født 6. 1. 1858 i Halk som søn af indsidder Nis Andersen Bahr og Anna Marie Prahm, gift 16. 5. 1882 med Anna Birgitte Lauritzen, dimitteret fra Tønder seminarium 1882, II. ex. 1885. Bahr hav-

de, inden han kom til Helved, været lærer i Bøgeskov, Tyrstrup sogn, i Hejsager, Ørby og Løjt kirkeby. I Helved var han enelærer fra 1890–95, hvorefter han kaldtes til førstelærer i Mels ved Nordborg. Her søgte han i 1901 sin afsked på grund af en nervelidelse. Bahr var i sin seminarietid formand for den danske forening »Enigheden«.

Jens Peter Petersen, f. 29. 2. 1872 i Sebbelev som søn af lærer Jørgen P. og Maren f. Asmussen, dim. Haderslev 1892. Efter at have været lærer i Flehde ved Heide i Holsten i 3 år kom Petersen til Helved, hvor han virkede fra 1895–98. Han flyttede til Dyndved, og blev senere degn og førstelærer i Vester Sottrup.

Christian Hansen, født 29. 9. 1876 i Brandsbøl, Havnbjerg sogn, søn af bolsmand Hans Nissen H. og Anne Bonde, gift 6. 10. 1903 i Notmark med Helene Marie Hansen fra Frydendal. Hansen gik på præparandskolen i Aabenraa 1892–94 og blev dim. fra Tønder seminarium 1897. Var lærer i Helved 1898–1908 og flyttede så til Sønderborg, hvor han stadig lever som pensionist.

Jørgen Møller, født 8. 2. 1888 i Skovby, Lysabild sogn som søn af kådner Jørgen M. og Kathrine Marie f. Jensen, gift 1912 i Tønder med Alma f. Basche, datter af købmand Hans B. og hustru Kristine Benedikte f. Jespersen. Møller gik på præparandskolen i Åbenrå 1902–05 og dim. fra Tønder seminarium 1908, II. ex. 1910. Han virkede i Helved 1908–11 og blev så forflyttet til Kiel, hvor han siden forfremmedes til konrektor og rektor. Han pensioneredes i Kiel 1953 og lever stadig.

Johannes Lorenzen, født 3. 11. 1890 i Vester Gasse, Skærbæk, søn af kådner Nis L. og Maria Andrea f. Klit, dim. Tønder 1911. Lorenzen var kun lærer fra 1911–15, da han indkaldtes til militærtjeneste som løjtnant i et bayersk infanteriregiment. Han fik tildelt Jernkorset II kl., blev hårdt såret og døde på et feltlazaret i Serbien 11. 10. 1915.

Niels Petersen kom heller ikke til at virke længe på grund af militærtjeneste. Han var født 23. 2. 1892 i Haderslev som søn af træhandler Julius P. og Mette Cathrine f. Erichsen og dim. fra Haderslev seminarium. Han forfremmedes til vicefeldwebel af reserven, fik tildelt jernkorset II. kl. 1916, samme orden I. kl. 1917, blev løjtnant af reserven, men døde på lareet i Cette 26. 1. 1919.

Thomas Jensen, født 7. 8. 1891 i Abild, søn af postfunktionær Mathias J. og Cathrine f. Nielsen, gift 26. 12. 1919 med Meta f. Nielsen, dim. Haderslev 1914. Jensen virkede i Helved fra 1915–17. Efter et kort virke i Ulkebøl blev han degn og førstelærer i Svenstrup.

Carl Nissen Wind, født 18. 12. 1892 i Nr. Løgum, søn af gårdejer Jens Hansen W. og Kirsten Marie f. Wind, gift 26. 2. 1919 med Elisabeth f. Frederiksen, dim. Tønder 1914, II. ex. 1919. Wind var lærer i Helved 1916–20, hvorefter han flyttede til Elstrup.

Hans Christian Andersen, født 3. 9. 1893 i Grande ved Trittau som søn af lærer Andreas A. og Maren f. Vognsen, gift i Notmark 8. 10. 1920 med Marie f. Hansen. Andersen, hvis forældre var sønderjyder, blev dim. fra Tønder seminarium 1919 og var først lærer i Rødekro. Han var enelærer i Helved 1920–59 og bor nu som pensionist i Bajstrup.

Haderslev bys ældste gadenavne

Af Olav Christensen.

I de gamle dokumenter, som indeholder oplysninger om Haderslev by, finder vi også af og til et gadenavn nævnt. Et enkelt dokument, der hidrører fra tiden før 1600, giver os endog navnene på 11 gader foruden enkelte andre lokaliteter, og da vi fra tiden før 1600 kun kender navnet på yderligere to gader, har vi i dette dokument en omtrent fuldstændig række af de fra 1500-årene overleverede gadenavne.

Det nævnte aktstykke: Armen Register de Anno XCI, d. v. s. regnskabet for året 1591 for Hertug Hans Hospitalet¹, som i 1569 var blevet oprettet af hertug Hans den Ældre, giver en oversigt over hospitalets indtægter, hvor en lang række af byens borgere optræder som afgiftspligtige og med angivelse af, hvor de havde deres bopæl.

Det gamle regnskab har overleveret navnene på følgende 10 gader og en enkelt plads:

Norder strathen (Nørregade),
Closter strathen (Klostergade),
Hogen strathen (Højgade),
Schlot strathen (Slotsgade),
Siden strathen (Lavgade),
Gaskier (Gåskærgade),
»bi dem Marckede« (Torvet),
Bathstouer strathen (Badstuegade),
Gatzunt (Katsund),
Bischops strathen (Bispegade),
Gamlhatherschlef (Storegade).

Desuden nævner regnskabet følgende andre lokaliteter i byen:

Porthen eller Suder Porthen (Sønderport),
Bischops Porthen (Bispeport),
Norder Porthen (Nørreport),
St. Jurgens hoff (St. Jørgensgård),

»von dem Haue bi S. Jurgens Kercken« og »von dess Pastoren
hoff bi S. Jurgens Kercken« (St. Jørgenskirke),
Brambdorp Heck (Bramdrupled),
Hilligen Geistes Haue (Helligåndshaven),
Almissen Boden (Almisseboderne).

Fra andre kilder kender vi som allerede nævnt fra tiden før 1600 yderligere to gadenavne, nemlig

Papenstrate (Præstegade)² og
Engen strate (Snævergade)³.

En del af fattigregnskabets gadenavne har været nævnt i ældre kilder, og de er for de flestes vedkommende i brug den dag i dag. Enkelte af dem fortjener en lidt nærmere omtale.

Lavgade hed fra 1864 til 1920 Süderstrasse og er også flere gange tidligere kaldt Søndergade⁴, men det skyldes en misforståelse af den nedertyske navneform Sidenstrate. I en protokol fra 1688 hedder det »in der Lawe Gaede« og i en anden fra 1689 »in der sieder- oder niederestrassen«⁵, hvorfor der ikke kan herske den mindste tvivl om, at det er det nedertyske sit eller det danske sid = lav, som indgår i gadens ældste kendte navneform, der forekommer første gang 1564.

Gaskier, eller som det skrives i det lidt yngre hospitalsregnskab fra 1616⁶ goeskier, er et af de navne fra Haderslev, som også i den tyske form viser sin danske oprindelse. Også under fremmedherredømmet brugte man den umulige fortyskning Goskierstrasse⁷.

Navnet Katsund kendes allerede fra et skøde fra 1541 og forekommer i øvrigt hyppigt som gadenavn i de nordiske købstæder, navnlig i Danmark, hvor det for Sønderjyllands vedkommende foruden i Haderslev findes i Flensborg, Slesvig og Eckernförde. Navnet har givet anledning til forskellige tydinge, hvoraf én vil bringe forledet i forbindelse med substantivet kat i betydningen stillads eller forhøjning, hvorpå belejringsmaskiner anbragtes. Fra anden side er det tolket som navnet på et vandløb, hvori alle mulige ådsler navnlig af katte blev kastet ud. Gader, som lå i nærheden af sådanne vandløb, har senere overtaget navnet, som efterhånden havde fået en nedsættende betydning. For Haderslevs vedkommende er det vanskeligt at føre det nuværende Katsund i forbindelse med et vandløb, idet gaden ligger på et af de højeste punkter i byen. Det er da heller ikke denne gade, navnet oprindeligt har været knyttet til, men til den nuværende gade Naffet, som endnu i 1737⁸ hed Katsund. For denne gades vedkommende er der intet til hinder for den sidste tyding af navnet, idet gaden fra Badstuegade førte hen til den kanal, som forbandt den sydlige og nordlige fjordarm og skilte den ø, hvorpå slottet Hansborg efter 1554 blev opført, fra selve købstaden. At denne smalle kanal har

været opfyldt af alle mulige urenheder, f. eks. ådsler af katte, kan der næppe herske den mindste tvivl om.

Gamlhatherschlef betyder ikke hele bydelen Gammel Haderslev, men er navnet på den nuværende Storegade. Ganske vist blev de fire kvarterer af byen, som lå nord for Gravene, også kaldt Gammel Haderslev, men da navnet Gåskær optræder i regnskabet, har vi vel lov til at antage, at Gammel Haderslev peger hen på en mere bestemt lokalitet, idet man ved, at man i alt fald senere ved Gammel Haderslev har ment Storegade⁹. Det synes også at bekræftes af regnskabet fra 1616, hvor der er tale om et hus »op dem Olden Kerkhaue (på den gamle kirkegård) in Gamelha.«, d. v. s. den kirkegård, som har hørt til det hospital, som omtales i stadsretten fra 1292, og som senere fik navnet St. Gertrudshospital og lå på de nuværende ejendomme Storegade 43's og 45's grunde.

Formen Gammel Haderslev berettiger vel også til at drage en slutning om talesproget i byen den gang. Man skrev ganske vist tysk, men den danske form gammel kunne tyde på, at skriveren har talt dansk, og endnu mere tydeligt synes det mig at komme til udtryk, når man i omtrent samtidige kilder f. eks. i rådsprotokollen bruger formen Gammelhadersleben¹⁰.

Navnene St. Jørgensgård og St. Jørgenskirke tyder på, at der endnu i 1591 har ligget rester af spedalskhedshospitalet i byen eller rettere sagt uden for denne, idet disse hospitaler altid lå uden for byerne og i Haderslev formentlig i kvarteret omkring museet¹¹. I det senere regnskab fra 1616 oplyses der, at der svares afgift »von der Erden dar S. Jurgens Kercke gestanden« (af jorden, hvor St. Jørgenskirke har ligget), og det vil altså sige, at denne kirke formentlig i mellemtiden er forsvunden. Her omtales også en »S. Jurgens Kerckhoff«.

Brambdorp Heck eller Bramdrupled, som det hedder andre steder, har ligget omtrent hvor Laurids Skaugade 48 i dag ligger¹².

Helligåndshaven ved vi intet om, men den er måske en mindelse om et påtænkt Helligåndskloster, medens Almisseboderne var nogle mindre ejendomme, som blandt andet lå i Slagtergade, og som tilhørte det omtalte St. Gertrudshospital og helt indtil 1920 har svaret afgift til Hertug Hans Hospitalet.

Papenstrate er den nuværende Præstegade og forekommer allerede i et dokument fra 1531. Den kaldes senere Priesterstrasse eller Predigerstrasse, hvilket sidste navn den havde indtil 1920, da den fik sit gamle navn, Præstegade, igen.

Engenstrate er et nu forsvundet gadenavn. Dr. Achelis mener¹³, at gaden er identisk med Bispegade, d. v. s. den nuværende Apotekergade, men uanset at denne gade er snæver og indtil 1870, da det nuværende hjørnehus, Torvet 6, byggedes, formentlig var endnu smallere, kan det næppe være rigtigt. I det dokument fra 1540, hvor gaden omtales, hedder det,

»myn hus und hoff bynnen Hadersleve by dem marcket in suden van der engen straten belegen« (mit hus og gård i Haderslev liggende ved Torvet syd for Snævergade). Der er ganske vist tale om et hus ved Torvet, men da det ligger syd for gaden, kan det ikke være Apotekergade, men det må være en gade, som har gået i retning øst-vest.

I dag ved vi imidlertid¹⁴, at der engang har gået en gade fra Torvet ind mod Katsund nord for det nuværende missionshus Ansgar. En gammel brolægning af træ, dannet af ca. 8–10 cm tykke, parallelt liggende rundstokke, der hvilede på nogle tykkere stammer, som lå i gadens længderetning, blev fundet her i 1950 ved udgravningen til missionshuset, og jeg antager derfor, at det er denne gade, som har heddet »Snøffregade«, hvilket navn optræder i købstadens regnskab 1638¹⁵.

Ikke alle byens ældre gadenavne er overleveret fra tiden før 1600. Det kan dog skyldes, at kilderne fra den tid er meget sparsomme, og vi kender da også fra tiden kort efter den store brand i 1627 endnu en række navne som Gammelting, Gravene, Jomfrugang, Klingbjerg, Møllepladsen, Papegøjen, Smedegade m. fl. samt Naffet, som dog allerede omtales som stednavn i stadsretten fra 1292.

NOTER OG HENVISNINGER:

1. Haderslev rådstuearkiv: Acta XII J.
2. Hansb Reg 2. bd., s. 225.
3. Z Sch–H Gesch 1910, s. 426.
4. Haderslev rådstuearkiv: Brandtaxationsprotokol 1769, nr. 86 og 109.
5. Sjy Stedn Haderslev amt, s. 10.
6. Haderslev rådstuearkiv: Acta XII J.
7. Jfr. Axel Henningsen: Aus einem Leben in zwei Kulturen. Flensborg 1958, s. 19.
8. Haderslev byhistoriske arkiv: Købekontrakt af 25. oktober 1737 vedrørende Naffet 12 (Provstegården).
9. H. Mickelsen: Grund Teigning af Staden Hadersleben (i Da Atl): Gammel Hadersleb., og J. N. Schmidt: Slesvigs land og folk. Åbenrå 1852, s. 147: Gammelhaderslev eller Storegade.
10. LA Åb: 10. oktober 1629.
11. Sjy MSkr 1955, s. 140–42 (Olav Christensen).
12. Haderslev rådstuearkiv: Brandtaxationsprotokol 1769, Gl. Had. 106a–c. Sjy Stedn Haderslev amt, s. 2, anbringer lokaliteten for langt mod vest, hvor der fra Slagtergade går en vej til Moltrup og Bramdrup, den skal altså placeres noget længere mod øst, omtrent hvor Slagtergade og Laurids Skausgade mødes.
13. Sjy Stedn Haderslev amt, s. 14.
14. Haderslev Amts Museum, 4. Årbog 1950–51, s. 23 f. (Hans Neumann).
15. Haderslev rådstuearkiv: Acta XVIII II 3 B II.

Sprogforeningsalmanak

fra 1. årgang 1894 til 67. årg. 1960, samt »Sønderjydsk Månedsskrift« fra 1. årg. 1924 til 33. årg. 1957, komplette, sælges for højeste bud.

V. Gregersen, Møgeltønder.

KVÆGSYGE I 1765

I 1765 rasede der kvægsyge i landet. Nachrichten vom Baltischen Meere bringer følgende notitser herom:

I nærheden af Tønder raser kvægsygen voldsomt, men i byen har den dog endnu ikke gjort nogen skade. (11/3 1765).

I Vejstruprøj i Haderslev amt har kvægsygen raset en tid lang. Der er næsten intet blevet tilbage. Nu har dens rasen imidlertid fundet sig en afslutning. »Herren tænke fremdeles på os i sin nåde«. (25/3 1765).

Olav Christensen.

ØVELGØNNE

I Trap's 4. udgave af Kongeriget Danmark ,afsnit Aabenraa og Sønderborg amter s. 619 står der om gården Øvelgønne i Notmark sogn, at den 1669 kom i hertug Ernst Günther af Augustenborgs besiddelse, og at den senere har været i slægten Brun de Neergaards eje. Afd. forstander Holger Terkelsen udtalte allerede i 1930 i en artikel i Danebod Højskoles årsskrift en formodning om, at begge oplysninger måtte være ukorrekte.

Undersøgelser, som undertegnede har foretaget, viser, at Øvelgønne så tidligt som i 1600 blev overtaget af hertug Hans den Yngre som en avlsgård under Rumohrsgård i Ketting sogn, og

at den aldrig har været i slægten Brun de Neergaards eje. Der må her åbenbart foreligge en forveksling med godset Oevelgønne i det holstenske sogn Hansühn, Kreis Oldenburg, omtrent midtvejs mellem Eutin og Großenbrode, som ifølge Danmarks Adels Aarbog 1915 har været i denne slægts besiddelse i flere generationer. Den mest kendte af slægten var vel Lucius Carl Joseph Andreas Bruun de Neergaard til Oevelgønne, født 1797, gift med en dame fra København, dr. jur. fra Göttingen, auskultant i det slesvigholstensk-lauenborgske kancelli og senere kammerjunker og stænderdeputeret, i 1848 ordfører for den slesvigholstenske deputation i København, samme år parlamentsmedlem i Frankfurt. Han døde 9. 7. 1881 – men har altså ingen forbindelse haft med Øvelgønne i Notmark sogn. *Jens Lampe.*

EN SØNDERJYSK LANDSBY LAGT I ASKE 1729

Tirsdag den 12. april 1729 opstod der brand i Jens Pedersens gård i Arnum, Højrup sogn, Hviding herred. Denne ildebrand udviklede sig med lynets fart og tog således overhånd, at atten familiers gårde og huse denne dag blev flammernes bytte, ligesom de fleste mennesker mistede alle deres ejendele.

1. Jens Pedersen, der have $1\frac{1}{4}$ otting, mistede foruden de 28 fag vånhus og lade, hvoraf meget var med grundmur, også alt bohave, korn samt to kalve.
2. Tammes Pedersen havde 1 otting fæste i brug, og her var bygningerne på 18 fag og en del med grundmur. Foruden disse brændte en hest, en kalv, et får samt alt korn og bohave.
3. Anders Rasmusens $\frac{3}{4}$ fæste otting med 13 fag bygninger brændte, og heraf var en del så godt som ganske nyt. Desuden mistede han en kalv og alt sit korn.
4. Bertel Madsen fæster af $1\frac{1}{2}$ otting med 18 fag bygninger, som brændte foruden alt korn, rug og boghvede, samt $\frac{1}{2}$ vogn, harver og noget boskab.
5. Hans Andersen, der var fæster af $1\frac{1}{2}$ otting på 11 fag indhus med nyt indværk og 7 fag lade, mistede ligeledes alt sit korn og det meste af sit bohave.
6. Tammes Lassen, der havde en fæste otting med 15 fag bygninger, mistede foruden disse alt sædekorn og noget bohave.
7. Niels Nissens enke mistede 9 fag bygninger, alt korn og en kalv samt en del boskab. Hun var fæster af $\frac{3}{4}$ otting.
8. Madz Nielsen havde $2\frac{3}{4}$ fæste otting med 20 fag indhus og 21 fag lade, alle disse huse, som var velbyggede og i god stand, blev flammernes bytte. Han mistede desuden alt bohave, ja kort sagt alt, hvad han ejede.
9. Peder Andersen, der havde to fæste otting med 24 fag bygninger, der ligeledes brændte, mistede 2 kalve, alt korn og bohave.
10. Madz Simensen havde en fæstegård på $2\frac{3}{4}$ otting. For ham brændte 23 fag grundmuret indhus og 14 fag lade, alt i meget god stand. Desuden mistede han 2 kalve, 4 lam, et sosvin med fire grise, 2 gæs som lå på 26 æg, 4 vogne med tilbehør, $4\frac{1}{2}$ seng, alt hvad han havde af klæder, alt æde- og sædekorn, ja alt, hvad han ejede.
11. Nis Maltesen, der havde $1\frac{1}{4}$ fæste otting med 17 fag bygninger, mistede alt undtagen hans levende fæ.
12. Jens Jørgensen Smed, en toftogodsmand, havde et hus på 16 fag, som brændte med alt indværk, vinduer, ovn, skorsten og alt gods.
13. Michel Hansen havde et halvt toftogods. Hans bygninger på 9 fag indhus og 5 fag lade brændte samt det meste af, hvad han ejede, undtagen nogle sengeklæder, en kiste og et svin.
14. Oluf Tevesen havde en landboel i fæste. Hans bygninger på 8 fag samt lidt bohave brændte.
15. Michel Mathisen havde en landboel i fæste med 5 fag hus, som brændte.
16. Peder Hansen, der også havde en landboel i fæste, mistede sit hus på 9 fag, en og en halv seng, noget boskab og børnenes klæder.
17. Peder Andersens enke, fæster af en landboel, mistede sit hus på 9 fag og alt hvad hun havde undtagen sine sengeklæder.
18. Peder Tamsen, der var inderste, mistede det meste af sit bohave.

Hvilken katastrofe må det ikke have været for det lille landsbysamfund, således pludselig at stå uden tag over hovedet og næsten ribbet for al jordisk gods undtagen det levende fæ, som det for største partens vedkommende lykkedes at bjerge ud af de stråttækte huse, før de blev flammernes bytte. Heldigvis var det forår, og kærerne kunne være ude hele døgnet, men værre har det været for menneskene. Arnum må efter året 1729 ganske have skiftet udseende, idet der nu blev bygget mange nye huse.

Sv. B. Troelsen.

Kilde: Hviding herreds tingbog 25. april 1729.

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i
Aydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

**Haslev
GYMNASIUM**

Kostskole for drenge

Eksamensret til Mellemskole-,
Real- og Studentereksamen.

Alle oplysninger ved henv. til
Peter Kæstel, rektor, Haslev

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering

**Ta' BUKO
til bords...**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

Aktieselskabet

Nordiske Kabel- og Traadfabriker

KØBENHAVN F.

**Brede Sogns
Spare- og Lånekasse**

Bredebro . Telefon 41341

Stiftet den 1. maj 1875

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**SønderjydsK
Tæppefabrik**

A. R. Kjærby A-S
Højer

Graasten Bank ^{A/S}

Kontortid 9-12, 2-4, lørdag 9-1

GRAASTEN

^{1/2} SønderjydsK Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKER!

AABENRAA TLF. (040) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

GRAM
KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{3}$ · VOJENS

**Støt
de
sønderjyske
indsamlinger**